

Eesti kompimisadjektiivide polüseemiamallid

MARIA TUULIK

Süsteemilise polüseemia uurimine võimaldab heita pilgu eri tähendusvaldkondade seostele. Adjektiiv võib rõhutada erinevas kontekstis nimisõna erinevat omadust, näiteks *kõva pind* viitab puudutamisel jäigale, koostiselt tihedale pinnale, *kõva iseloom* kangele, järeleandmatule loomusele ja *kõva häääl* hoopis valjule, tugevale häälele. Uurides adjektiive rühmana, saab aimu, mis tüüpi tähenduste vahel regulaarsed tähendusülekanded toimuvad, ja seega, milliste teiste valdkondadega on uuritav semantiline valdkond enim seotud.

Siinse uurimuse eesmärk on selgitada seaduspärasusi eesti kompimisadjektiivide semantilises struktuuris ning tuvastada korpus- ja sõnaraamatuandmete põhjal süsteemilise polüseemia mallid. Käsitlen artiklis polüseemiamalle põhjalikumalt leksikograafilisest aspektist, sagedamate mallide motivatsiooni selgitan ka kognitiivsete teooriate taustal. Leksikograafiline ülevaade võimaldab teha tähelepanekuid polüseemia esituse süsteemsuse kohta. Mallide väljaselgitamine ja leksikograafiline analüüs aitavad kaasa adjektiivi semantika ühtlasemale sõnastikuesitusele. Kuna tegu on kompimisadjektiivide rühma esmakordse käsitlemisega eesti keeles, arutlen rühma piiritlemise raskuste üle ning annan valimist üksikasjaliku ülevaate.

Kasutatav polüseemiauurimise meetod on välja kasvanud praktilise leksikograafilise töö kogemusest. Polüseemiamallide leidmiseks uurin adjektiivide korpuskonteksti, märgendan sõnatähendused semantiliste tüüpidega ja otsin sarnasusi sõnade tähendusvaheldustes. Adjektiivitähenduste uurimisel kasutan eesti keele adjektiivide peal välja selgitatud semantilisi tüüpe (Tuulik 2014, 2020; Tuulik, Langemets 2016), substantiivitähenduste märgendusel toetun Margit Langemetsa (2010) eesti nimisõnade semantilistele tüüpidele. Adjektiivide märgendamiseks väljaarendatud semantiliste tüüpidega on kavas täiendada Eesti Keele Instituudi (EKI) andmebaasi Ekilex (vt Tavast jt 2018), et leksikograafidel ja uurijatel oleks võimalik tulevikus täpsemat otsingut sooritada.

Artikli korpusandmed pärinevad „Eesti keele ühendkorpusest 2019” (ÜK 2019). Korpusanalüüsil kasutan leksikograafilise tarkvara Sketch Engine (Kilgarriff jt 2014) sõnavisandite, distributiivse tesauruse, sõnaloendite ja konkordantside funktsiooni. Põhilise tähelepanu all on adjektiivi-substantiivi kollokatsioonid, mis aitavad selgitada polüseemsete adjektiivide tähendusnihkeid. Artikli sõnaraamatuandmed on pärit EKI ühendsõnastiku 2020. aasta versioonist (ÜS). Uurin ka kompimisadjektiivide esitust ÜS-is ning arutlen polüseemiamallide leksikograafilise esitusviisi üle.

1. Kompimismeel taju uurimise ajaloo ja uute arengute valguses

Kompimismeelt on traditsiooniliselt peetud osaks viie-meele-süsteemist, mida Aristoteles tutvustas juba IV sajandil eKr (Everson 1997). Peale kompimise kuuluvad viie meele hulka nägemine, kuulmine, maitsmine ja haistmine. Eesti keele uurimisel on enim tähelepanu pälvinud nägemisvaldkonna tajuõnad. Põhjalikult on uuritud värvisõnavaraga seonduvat nii katseliste meetoditega (nt Uusküla 2008; Uusküla, Sutrop 2011) kui ka polüseemia seisukohast (Tuulik, Langemets 2016). Kuulmisvaldkonna sõnad (kui mitte arvestada onomatopoeetiliste sõnade käsitlusi) on senini jäänud eesti keeleteadlaste tähelepanu alt kõrvale. Loetelukatse abil on vaadeldud eesti maitsesõnu ja lõhnasõnu (Sutrop 1998, 2001). Viimastel aastatel on kaardistatud maitsenimetusi eesti viipekeeles (Janson 2021) ja ilmunud on uusi (võrdlevaid) lõhnauurimusi (Zurbuchen 2017; Sünd 2020). On uuritud küll kompimismeeliga seotud temperatuurisõnavara (Sutrop 2005; Tuulik 2020) ja tajuverbi *tundma* polüseemiat (Proos 2020), kuid eesti keele kompimissõnavara rühma laiemalt ei ole varem vaatluse alla võetud. Artikkel püüabki lünka täita ja keskendub kombitavaid omadusi väljendavatele eesti adjektiividele.

Klassikaliselt arvatakse, et nägemis-, kuulmis-, maitse- ja haistmismeeliga seonduvad esmaselt vastavalt värv, heli, maitse ja lõhn (vt Vignemont, Massini 2015). Kompimismeeliga hoomatavad objektid või omadused on aga esmapilgul liiga heterogeensed, et moodustada loomulikku klassi. Puudutuse abil saab tajuda kõvadust, tahkust, plastilisust, tekstuuri, kaalu, survet, temperatuuri, vibratsiooni, valu, kōdikartilikkust, mērgust jne. Ka peamist meeleelundit on kompimise puhul keerulisem määratleda. Nägemisega seostuvad eelkōige silmad, kuulmisega kõrvad, haistmisega nina ja maitsmisega keel. Kompida võib aga näiteks käega või jalaga, toidu tekstuuri tunnetada suuga, temperatuuri kogu kehapinnaga. Kompimise eest vastutab keerukas somatosensoorne süsteem, mis reageerib keha pinnal või sees toimuvatele muutustele (Hendry jt 2003). See süsteem ja koos sellega ka inimese kompimismeel on elu jooksul muutumises. On leitud, et taktiline täpsus ehk kompimismeel teravus kahaneb vanusega (Stevens jt 2003). Taktiline teravus on aga oluliselt kõrgem pimedatel katseisikutel, kelle keskmine tulemus vastas 23 aastat noorema samasoolise nägija keskmisele tulemusele. Soolises jaotuses said samas katse parema tulemuse naised. (Goldreich, Kanics 2003)

Kuigi meelte ja meeleelundite eristusvõime sõltub inimese vanusest ja tervislikust seisundist, on meelte järjestamiseks pakutud välja erinevaid hierarhiaid. Aristoteles järjestas meeled olulisuse põhjal, hinnates kõrgemalt neid, mis on tähtsamad maailma kogemises ja ellujäämises: tema mudelis asus kõrgeimal kohal nägemine, järgnes kuulmine, siis haistmine, seejärel maitsmine ja viimaks kompimine (Welg 1959). Hilisem keeleuurimine ja keeltevaheline võrdlus on algset mudelit korrigeerinud ning taju-uuriija Åke Vibergi (1983) tajuverbide põhjal välja pakutud hierarhias, mis on laialt tunnustust leidnud, on kompimine asetunud kolmandaks nägemise ja kuulmise järel:

NÄGEMINE > KUULMINE > KOMPIMINE > HAISTMINE/MAITSMINE

Vibergi hierarhia aluseks on idee, et meele olulisus kajastub leksikaalse tähistuse arengus ja n-ö kõrgemad meeled on rikkalikuma sõnavaraga kaetud. Tänapäeva keeleteadustajad paelub küsimus, kuivõrd universaalne selline hierarhia eri keeltes siiski on. Et selgitada, kas teatud meeled (nt nägemine) on teadvusele ja lingvistilisele kirjeldusele kättesaadavamad kui teised (nt haistmine), korraldati suuremahuline uurimus 20 keele kõnelejate hulgas (Majid jt 2018). Eesmärk oli panna proovile läänemaailmas kaua püsinud eeldus, et nägemine ja kuulmine on objektiivsemad kui teised meeled ning neile tuginevad teadmised ja mõistmine, samas kui kompimine, maitsmine ja haistmine on vähem tähtsad. Hierarhia universaalsuse testimiseks kasutasid uurijad viie põhimeele stiimuleid, et kutsuda esile kirjeldusi 20 keeles, sealhulgas kolmes viipekeeles. Taktiilsed stiimulid keskendusid tekstuuri eristamisele (nt kare, sile). Tulemused näitasid, et keeled erinevad põhimõtteliselt selle poolest, milliseid tajuvaldkondi nad süstemaatiliselt kodeerivad ja kuidas nad seda teevad. Üllatuslikult ei kerkinud tulemustest esile kõikides keeltes kehtivat universaalset hierarhiat. Autorid järeldavad, et keel ise oma sisemise kognitiivse ülesehituse tõttu ei määra ära, kuivõrd rikkalikult on erinevad tajuvaldkonnad kodeeritud, vaid leitud mustrite põhjal oletati, et leksikaalset tähistust mõjutab kultuur. Iga meele modaalsuse puhul leidis kogukondi, kes hiilgasid selle keelelise väljendamisega, ja ka kogukondi, kes olid hädas vastava valdkonna sõnastamisega. Mitmekesisuses valimis ei leidunud ainsatki keelt, mille tulemused oleksid täpselt kokku langenud oodatava tajuhierarhiaga. Kõige lähem tulemus oli inglise keelel. (Majid jt 2018) Niisiis võib uue uurimuse valguses väita, et keeled on tajude lingvistilises kodeerimises märksa mitmekesisemad, kui varasem filosoofiline ja kognitiivne kirjandus lubavad aimata.

Vastuolu universaalse tajuhierarhiaga ilmnes juba eesti keele temperatuuriadjektiivide uurimisel (Tuulik 2020). Temperatuuriadjektiivide polüseemiamallide analüüs ei kinnitanud teooriat, mille kohaselt peaks meeltega seotud sõnavara areng järgima hierarhiat nägemine > kuulmine > kompimine > haistmine/maitsmine: teooria põhjal (Viberg 1983) saab tajukogemuse kirjeldamiseks sõna laenata vasakult, n-ö kõrgema kategooria poolt, mitte paremalt, madalama kategooria poolt. Temperatuuri esmatähendusega sõnadel, mis ise kuuluvad kompimisvaldkonda, esines regulaarseid tähendusvaheldusi nii nägemis- kui ka kuulmisvaldkonna tähendustega (*soe valgus, jääne hääl*). Kõrgema kategooria taju väljendamiseks on laenatud madalama kategooria – temperatuurivaldkonna – sõnu. Vibergi hierarhia aluseks olid küll tajuverbid, mitte tajoadjektiivid, kuid kuna hierarhia eeldus on põhimõte, et kõrgem tajukategooria on kaetud rikkalikuma sõnavaraga, on huvitav uurida, kas see võiks kehtida ka sõnaliigiülel ja kuidas eesti kompimisadjektiivid välja pakutud tajuhierarhiaga suhestuvad.

Tajuhierarhia muutumist ajas on täheldanud ka prantsuse ajaloolane Lucien Febvre, kelle hinnangul olid XVI sajandil ümbritseva tajumisel nägemise kõrval tähtsamad ka helid ja lõhnad (Ong 1982). Febvre põhjal muutus ruumi taju visuaalsemaks alles trükitehnika levikuga, mis tõstis nägemismeele kõige kõrgemale. Mõte, et keskkonnaga kohanemine võiks mõjutada tajuvaldkonna kesksamaks või perifeer-

semaks muutumist, paistis samuti välja Majidi jt uurimuse (2018) järeldustest. Kui pole olemas ühtlast hargnemist keeleliselt hästi tähistatud meelteks (nägemine, kuulmine) ja vähem kodeeritud meelteks (haistmine, kompimine ja maitsmine) ning iga keel suunab oma jõud konkreetsetele tajuvaldkondadele kultuurilisest traditsioonist või keskkonnast tingitult, siis seda enam on põhjust uurida tajuvaldkondade leksi-kaalset tähistust ja omavahelisi seoseid eesti keeles – et avastada eestlaste eriomast maailmataju. Eesti tajuadjektiivide süstemaatilise polüseemia uurimise tulemused võimaldavad tulevikus paremini arutleda kultuurispetsiifiliste ja universaalsete kognitiivsete ajendite üle.

2. Analüüsi alused

Peatükis annan ülevaate uurimuse lähtekohtadest ja meetodist ning selgitan, kust ja kuidas kompimisadjektiivide valim on kokku kogutud. Uurimuse lähtekohtade all käsitlen töö teoreetilisi aluseid ja defineerin põhimõisted. Tutvustan ka uurimis-meetodit: semantilisi tüüpe ja korpuskonteksti analüüsi.

2.1. Andmete kogumine

Kuna eesti keele kompimisadjektiive pole rühmana uuritud, siis ei olnud võimalik leida kompimissõnade valmisloendeid, millest lähtuda. Kasutasin kompimisadjektiivide leidmisel erinevaid allikaid ja leksikograafilisi abivahendeid. Andmestikku kaasamisel pidasin silmas ja kontrollisin korpuskasutust, et sõnaga väljendataks (vähemalt ühte) kompimise abil tuvastatavat omadust. Artiklis vaatluse alla tulevasse kompimisadjektiivide andmestikku kuulub 265 sõna. Kindlasti ei saa väita, et tegu on kõikehõlmava sõnaloendiga, ent samas on valim piisavalt suur võimaldamaks kompimisadjektiivide semantikas regulaarsusi tuvastada.

Valimi sõnad pärinevad „EKI ühendsõnastikust 2020” ja „Eesti keele ühend-korpusest 2019”. Analüüsis nendest pärit sõnu eraldi ei käsitletud, kuna eesmärk oli uurida kompimisadjektiivide rühma tervikuna. ÜS on EKI andmebaas, mida koostatakse, toimetatakse ja täiendatakse pidevalt. ÜS-i eesmärk on koondada erinevaid sõnastikke ja keeleandmeid, et kasutajal oleks võimalik saada kogu info kätte ühest kohast (Tavast jt 2020). Kompimisadjektiive aitas ÜS-i märksõnade hulgast välja sõeluda sünonüümide tööriist (joonis 1). EKI leksikograafid töötavad Ekilexi andmebaasis (vt Tavast jt 2018), kus sünonüümide kihi koostamisel on abiks automaatselt genereeritud sünonüümikandidaatide loend (joonisel paremas servas). Tähenduste all on näha leksikograafi valikud. Kandidaadid on ekstraheeritud teistest andmebaasis sisalduvatest sõnaraamatutest, kaasa arvatud ÜS-i enda definitsiooniridadelt. Kasutatud on ka semantilist peegeldamist ja distributiivse sarnasuse arvutamist korpuse põhjal (vt Tavast jt 2020). Kandidaatide loend võimaldab uurida semantiliselt sarnaseid sõnu ja leida valimisse potentsiaalselt sobivaid, mille tähendust hiljem korpusanalüüsiga täpsustada.

The screenshot shows the Ekilexi dictionary interface for the word "krobeline". The main entry includes the part of speech "adj", the lemma "ILMIKU SILDID", and the status "süno valmis". The definition is: "• (pinna kohta:) väikeste jämedate kümmudega, kergelt konarlik, kare või kraapiv, mitte sile või tasane". It also lists related terms: "• kergelt konarlik, jämedalt kare", "Krobelleste tüvedega saarepuud", "Krobeline nahk", and "Krobelse tallaga jalanõud". A list of related words with their scores is provided: "et krobe [1] | kare 1 [0.9] | kore [0.9] | pahklik [0.9] | kümmuline [0.63] | mügarlik [0.61] | konarlik [0.7] | sooneline [0.6] | kortsuline [0.59] | karm 1 [0.9] | korniline [0.9] | korbakas [0.9] | jämedakoeline [0.8] | jämedatoimeline [0.9]".

Below the main entry, there is a section for "1.1 adj ILMIKU SILDID süno valmis" with the definition: "• oskustelt, olekult saamatu või kohmakas, mitte küllalt ladus". It lists related terms: "Isegi parim katse oli tehniliselt krobeline". A list of related words with their scores is provided: "et krobe [1] | rohmakas [0.9] | kohmakas [0.7] | konarlik [0.7] | nurgeline [0.81] | robustne [0.9] | tahumatu [0.9] | räme [0.9] | jämedakoeline [0.8]".

On the right side, there is a panel titled "Vastete kandidaadid" (Candidate words) with a list of words and their status: "konarlik", "kohmakas", "tahumatu", "räme", "lohmakas", "jämedakoeline", "kandiine", "koduküsetatud", and "robustne". Each word has a "Lis" (Add) button and a status icon.

Joonis 1. Sünonüümide lisamise vaade Ekilexi tööbaasis.

Osa valimi sõnadest on pärit ÜK 2019-st, mis sisaldab üle 1,5 miljardi sõne. Et võimaldada paremat lingvistilist analüüsi, on korpus lemmatiseeritud, märgendatud ja ühestatud analüsaatori EstNLTK versiooniga 1.6 (Laur jt 2020). Korpusest kompimisadjektiivide leidmiseks kasutasin leksikograafilise tarkvara Sketch Engine (Kilgarriff jt 2014) sõnavisandite ja distributiivse tesauruse funktsiooni. Sõnavisandid esitavad sõna kollokatsioone ja võimaldavad otsida kompimisadjektiivide näiteks kompimiseks sobivate substantiivide kaudu (joonis 2) või teiste kompimisadjektiivide *ja/või* suhte abil (joonis 3).

Adj_modifier	
uus	...
vana	...
terve	...
sile	...
külm	...
libe	...
soe	...
must	...
märg	...
kõva	...

Joonis 2. Substantiivi *põrand* sõnavisand.

ja/või	
pehme	...
ilus	...
puhas	...
sirge	...
siidne	...
läikiv	...
ühtlane	...
elastne	...
kõva	...

Joonis 3. Adjektiivi *sile* sõnavisand.

	Word	Frequency ?
1	sopane	910 ...
2	lõrtsine	862 ...
3	soolalumine	71 ...
4	tuisune	907 ...
5	porine	6,695 ...
6	ligane	795 ...
7	nätske	1,405 ...
8	tatine	1,848 ...
9	soolamärg	379 ...
10	limane	1,607 ...

Joonis 4. Adjektiivi *lõgane* tesaurusesehete loend.

Samuti võimaldas leida valimisse sobivaid sõnu (mida ÜS ei sisaldanud) Sketch Engine'i distributiivse tesauruse funktsioon, mis toob statistika abil esile sõnu, millel on sarnane grammatiline ja kollokatiivne käitumine ning mille hulgast leiab sageli sama tähendusvälja sõnu. Tesaurusesehetest saab välja sõeluda uusi võimalikke kompimisadjektiive. Joonisel 4 on esitatud sõna *lõgane* tesaurusepäring.

2.2. Uurimuse lähtekohad

Siinne kompimisadjektiivide uurimus on sünkrooniline leksikoloogiline analüüs, mis tugineb korpusandmestikule. Kompimisadjektiivi käsitus uurimuse valimi kokkupanekul on järgmine: valimisse pääsevad sõnad, millega

- 1) on võimalik väljendada (vähemalt ühte) omadust, mis on kompimise abil tuvastatav;
- 2) kompimistähenduse esinemist kinnitab konteksti uurimine korpuses (sõnavisan-dite ja konkordantside abil).

Uurimus keskendub (pinna)tekstuuri ja plastilisusega seotud omadustele. Vaatluse alt jäid kõrvale temperatuuradjektiivid, mis moodustavad omaette rühma kompimisadjektiivide sees ja mille süstemaatilise polüseemia malle olen selgitanud varem (Tuulik 2020). Temperatuuradjektiivid kuuluvad kompimisadjektiividega samasse tajuvaldkonda, seega võiks eeldada, et ka nende rühmade polüseemia-mallides esineb kattuvust.

Sõna kompimisadjektiiviks määratlemisel esineb korpusanalüüsis vähemalt üks kontekstist tuvastatav tähendus, mis iseloomustab (teoreetiliselt) kombitavat omadust. Teoreetiliselt kombitavana mõistetakse siin, et tähendus ei pea igal esinemis-juhul kombitavalt tuvastatud olema. Nägemismeel võib kompimissõnade mõistmisel sageli olla toetav või isegi esmane. Kuigi nt *okkiline* on kompimisega kindlaks tehtav omadus, siis piisab selle tuvastamiseks sageli vaid nägemismeelest. Ka *mägede teravad tipud* saab hinnata teravaks nägemise teel, kuid *teravat nuga* peab siiski

käega katsuma, et selle teravuses veenduda. Valimi sõnadel peab olema vähemalt üks tähendus, mis on kompimismeele abil tuvastatav; see ei tähenda, et seda omadust peab alati või isegi enamasti katsudes selgeks tegema.

Kuna adjektiivivi kui sõnaliigi tähendus sõltub põhisonast (*kõva madrats, kõva hääl, kõva iseloom*) ja rõhutab olenevalt substantiivist erinevat omadust või tähenduskomponenti (vt Bhat 1994), siis ongi asjakohane uurida adjektiivivi tähendust kontekstis. Üks rikkalikem ja mitmekesisem kontekstiaallikas on kahtlemata korpus, mis võimaldab jälgida loomulikku keelekasutust. Kasutan töös eesti keele korpust ÜK 2019. Lähtun analüüsis distributiivse semantika hüpoteesist, mille järgi kalduvad kaks sõna, mis esinevad sarnases kontekstis, väljendama sarnast tähendust (Harris 1954). Seega tähendus sünnib kontekstis. On katsetatud statistilisi mudeleid, mis võimaldavad automaatselt eristada kahte tähendust (Heylen jt 2015; Hilpert, Saavedra 2020), kuid veel ei ole mudelit, mis suudaks konteksti automaatanalüüsi abil tuua välja kõik või isegi kolm-neli uuritava sõna tähendust, mida eristavad leksikograafid. Seetõttu rakendan töös tähenduse uurimiseks küll korpustööriistu (Sketch Engine'i sõnavisandid, tesauruse ja sõnaloendite funktsioonid), mis pakuvad kokkuvõtteid ja ülevaateid sõna korpuskäitumisest, ent polüseemia määramisel automaatselt lähenemist ei kasuta.

Süsteemaatilise ehk regulaarse polüseemia selgitamisel juhindun käsitlusest, mille kohaselt on sõna A polüseemia keeles regulaarne, kui keeles on vähemalt veel üks sõna B, mille tähendusi b_i ja b_j eristatakse üksteisest täpselt samal viisil nagu sõna A tähendusi a_i ja a_j , ning kui a_i ja b_i ega a_j ja b_j ei ole omavahel sünonüümid (Apresjan 1974). Niisiis peab vähemalt kahe polüseemse sõna vähemalt kahe tähenduse vahel esinema sarnane tähendusstruktuur, et tähenduste vahelise suhte saaks määrata süsteemaatiliseks polüseemiaks.

Täpsema analüüsi eesmärgil eristan polüseemsete adjektiivide juures esmase kompimistähendusega sõnu teistest. Esmase tähenduse all pean silmas sõna kõige sagedamat tähendust korpuses. Sellele, kas tähendus on ka keeleajaloolise kujunemise mõttes esmane, sinne uurimus ei keskendu. Mõnel juhul võib olla keeruline tähenduse sagedust hinnata, ent kompimisadjektiivide puhul võimaldas sõnavisandite (ja konkordantside) uurimine esmase, korpuses sagedaima tähenduse välja selgitada. Esmase kompimistähendusega sõnad on näiteks *pehme, kuiv, kare, siidjas* ja *kivikõva*. Teisest ehk sekundaarset kompimistähendust kannavad näiteks sõnad *karm* ja *tasane*. Mõiste *teisene tähendus* tähistab kõiki tähendusi, mis pole esmased, mitte tingimata sageduselt teist tähendust. Sõna *karm* kollokatsioonides esildub korpuses esmalt psühholoogiline tähendus 'leebuseta, kaastundeta' (nt *karm karistus, karm hinnang*), kuid kuna korpused näidetes võib täheldada ka kompimistähendust (nt *Üldjuhul trimmitakse karmi karvaga koeri*), siis on sõna kaasatud analüüsi.

Kuna kompimisega seonduv kuulub tajude valda, siis sobivad uurimuse taustale kognitiivsed teooriad. Kognitiivse lingvistika põhilise veendumuse järgi on keel fundamentaalselt seotud inimese kognitiivsete protsessidega (Langacker 1987) ning kognitiivsete protsesside alla kuulub ka kompimise eest vastutav somatosensoorne meel.

2.3. Meetod

Uurin kompimisadjektiivide semantikat kombineeritud meetodiga. Kasutan Sketch Engine'i sõnavisandeid ja tesaurust, et korpuskontekstist süsteemsemat ülevaadet saada, kuid kasutusjuhtude analüüsil ja tähendusteks koondamisel tuginen kvalitaatiivsele analüüsile. Tähenduste abstraherimisel ja polüseemiamallide väljaselgitamisel on kasutusel semantiline tüübistik, mille aluseks on minu eelnevad uurimused (Tuulik 2014, 2020; Tuulik, Langemets 2016). Süstemaatilise polüseemia mallide leidmiseks lisan adjektiivi tähendustele semantilised tüübid ja otsin sarnasusi sõnade tähendusstruktuuris. Tähenduse selgitamiseks uurin sõna konteksti ÜK 2019-s korpuspäringusüsteemi Sketch Engine'i erinevate funktsioonide abil. Konteksti-analüüs Sketch Engine'iga on Eesti leksikograafias semantilisel analüüsil kasutusel olnud juba aastast 2010, kui eestikeelne moodul esmakordselt kasutajatele kättesaadavaks sai (vt Kallas jt 2012).

2.3.1. Semantilised tüübid

Semantilised tüübid on abstraktsed abivahendid sõnastikutöös ja korpusanalüüsis, mis võimaldavad tähendusi rühmadesse koondada. Polüseemia uurimisel saab sarnased tähendused sama semantilise tüübiga märgistada, et paremini tuvastada regulaarsusi tähendusvaheldustes. Leksikograafias aitavad semantilised tüübid tähendusi ühtlasemalt kirjeldada (nt ÜS-is lisatakse nimisõnatähendustele semantilisi tüüpe Langemets 2010 alusel) ja ka märksõnastikku süsteemsemalt kokku panna (vt lähemalt põhisõnavara sõnastiku kogemusest Kallas, Tuulik 2011). Nimisõna semantilised tüübid on näiteks TOIT, TAIM ja ESE (Langemets 2010: 307–318) ning adjektiivi semantilised tüübid OMADUS_VÄRV, OMADUS_AEG ja OMADUS_MÕÕDE (Tuulik 2014: 314).¹

Semantilise analüüsi järele on suur vajadus ka korpustealases töös, kus arendatakse korpuste semantilist märgendamist ja samuti on proovitud süstemaatilise polüseemia märgendamist (vt nt Martelli jt 2019; Alonso jt 2013). Märgendamise edukus sõltub semantilisest tüübistikust ja seetõttu on nii tüübistiku arendamine kui ka polüseemiamallide selgitamine keeletehnoloogia seisukohast olulised.

Kompimisadjektiivide uurimuses on aluseks eesti adjektiivide 15 semantilist tüüpi (Tuulik 2014) ning värvi- ja temperatuuriadjektiivide analüüsi järel (Tuulik, Langemets 2016; Tuulik 2020) lisandunud tüübid HÄÄL, MAITSE, LÕHN ja PUUDUTUS. Eraldi on vaatluse all semantiline tüüp TEMPERATUUR, eristamaks temperatuuri-tähendusi muudest kompimistähendustest, mida tähistab tüüp PUUDUTUS (nt *pehme ilm* TEMPERATUUR vs. *pehme voodi* PUUDUTUS).

Adjektiive saab kasutada ka substantiividena, näiteks elliptilises konstruktsioonis: *terve nädala hoidis kuuma* (ilma), *esimestel kassinäitustel oli lühikarvalisi* (kasse) *palju*. Siiski lähtusin tähenduse määramisel korpussagedusest ja tõin substantiivse

¹ Algses tüübistikus oli adjektiivi semantiliste tüüpide nimetuste esiosa OMADUS (nt OMADUS_KOGUS), et vältida kattuvust substantiivtüüpidega. Kuna artiklis käsitletakse põhiliselt adjektiivide tähendusi, siis on täpsustav esiosa edaspidi ära jäetud.

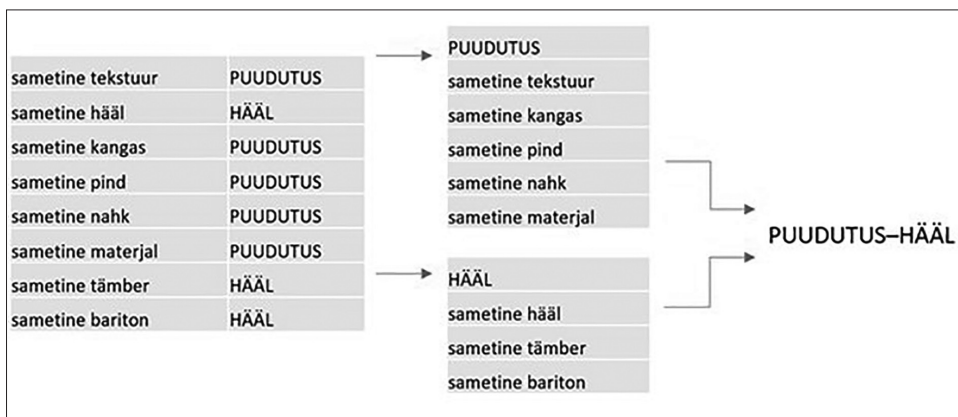
tähenduse (või substantiivse tähendusega seotud malli) välja ainult siis, kui vastav kasutus esines korpuses mitu korda. Substantiivtähenduste märgendamisel on aluseks eesti nimisõnade semantilised tüübid (Langemets 2010).

2.3.2. Polüseemia korpusanalüüs

Kompimisadjektiivide uurimusse kuuluvad sõnad, mille korpusanalüüsil esines vähemalt üks kombitavat omadust väljendav tähendus, mille sai märgistada semantilise tüübiga PUUDUTUS. Andmestikus on ka monoseemseid kompimissõnu, mille korpusanalüüsis polüseemiat ei ilmnunud ja seega jäid need süstemaatilise polüseemia uurimise kõrvale. Monoseemse sõna *sültjas* kombitavat tähendust väljendab kasutusnäide 1.

(1) *Küps hurmaa on veidi klaasjas ja katsudes sültjas.* [PUUDUTUS]

Tähendusvahelduste kaardistamiseks uurisin korpuspäringu programmi Sketch Engine sõnavisanditest (Kilgarriff jt 2010; eestikeelse mooduli kohta vt Kallas 2013) peamiselt adjektiivi ja substantiivi kollokatsioone (nt *nüri nuga*, *nüri töö*), adjektiivi ja verbi kollokatsioone (nt *nüriks minema*, *nüriks kiskuma*) ning *ja/või*-suhet (nt *igav ja nüri*, *terav või nüri*), milles avaldub nii sünonüümia, kaashüponüümia kui ka antonüümia. Selleks et tähendused ja tähendusvaheldused oleksid omavahel võrreldavad, lisasin adjektiividele korpuse kollokatsioonide (ja konkordantside) põhjal semantilisi tüüpe (joonis 5). Joonisel 5 on esitatud fragment adjektiivi *sametine* semantilisest analüüsist: kollokatsioonide märgendamine semantiliste tüüpidega, kollokatsioonide koondamine semantiliste tüüpide alla ja tähendusvahelduse fikseerimine (meetodi ja analüüsi kohta vt täpsemalt Tuulik 2022).

Joonis 5. Adjektiivi *sametine* kollokatsioonide analüüs.

Kui vähemalt kahe polüseemse adjektiivi tähendusstruktuuris kordus sarnane tähendusvaheldus, siis moodustuski mall. Mall PUUDUTUS-HÄÄL esines lisaks

sõnale *sametine* ka näiteks polüseemsete sõnade *sametpehme* ja *siidine* tähendustes (näide 2). Adjektiivide tähendust näitlikustan katketega korpuskontekstist.

(2) **sametpehme** [PUUDUTUS–HÄÄL]

[---] *silitades nende sametpehmet nahka*. [PUUDUTUS]

Sametpehme hääle ja mõjuvate sõnadega selgitab ta [---]. [HÄÄL]

siidine [PUUDUTUS–HÄÄL]

[---] *paitan teise käega tema siidiseid musti juukseid*. [PUUDUTUS]

Tema siidine hääle poeb sulle naha vahele [---]. [HÄÄL]

Kontekstis viitavad puudutusele verbid *silitama* ja *paitama* ning kollokatsioonides *sametpehme nahk* ja *siidised juuksed* väljendavad adjektiivid kombitavaid omadusi. Vahel ei piisanud aga kollokatsioonide uurimisest, kuna sama kollokatsioon võis erinevas kontekstis väljendada erinevat tähendust (näide 3). Sel juhul tuli tähenduse selgitamiseks uurida laiemat korpuskonteksti.

(3) **konarlik tee**

[---] *Eesti auklikel ja konarlikel teedel teevad rattad tõenäoliselt kõvemat häält*.

[PUUDUTUS]

[---] *on konarlikku teed pidi jõudnud elektromuusika tippude hulka*. [PSÜHH]

Kõik uurimuses välja pakutud süstemaatilise polüseemia mallid tuginevad korpusandmestikule. Korpuse kõrval uurin kompimissõnade tähendusjaotust ka ühendsõnastikus, et analüüsida mallide leksikograafilist esitust.

3. Eesti kompimisadjektiivide üldiseloostus

Uurimuse kompimisadjektiivide valimisse kuulub 265 sõna, millest polüseemseid sõnu on 102. Võrreldes samuti kompimisvaldkonda kuuluvate temperatuuriadjektiivide valimiga (Tuulik 2020) – 101 sõna – on siinse artikli kompimisadjektiivide hulk suurem. Põhilises osas sama sõnakogu alusel on valminud ka värviadjektiivide uurimus (Tuulik, Langemets 2016), mille valim moodustus 463 värvi tähistavast omadussõnast. Sellest nähtub, et nägemisvaldkonnaga seotud värvisõnavara on tõepoolest eesti keeles suurem kui kompimisvaldkonna sõnavara (kokku 366 sõna, kui arvestada temperatuuri- ja kompimisadjektiive ühiselt). Valdonna suurem esindatus ÜS-is annab alust eeldada suuremat leksikaalset tähistatust keeles laiemalt, mis omakorda sobitub tajuhierarhia (Viberg 1983) reastusega. Nägemise kui tajuhierarhias kõrgeima kategooria sõnavara võikski olla keeles rikkalikumalt esindatud kui kompimissõnavara. Samas sunnivad järelduste tegemisel ettevaatlikkusele kompimirühma erinevad piiritusvõimalused.

Kompimisadjektiivide valimist leiab omadusi, mida tunnetatakse primaarselt käe (nt *sile*, *pehme*, *kröbeline*), jala (nt *mudane*, *sopane*, *libe*), suu (nt *nätske*, *krõmps*, *kiuline*) või üldisemalt nahapinna kaudu (nt *rõske*, *märg*). Järgnevalt toon välja

andmestikust koorunud rühmad, mis võimaldavad vaadelda puudutus kirjelduse motiveeritust inimese argikogemuses:

- (pinna)tekstuuri omadused (*sile, krobeline, kare, reljeefne, konarlik* jne);
- plastilised omadused (*jäik, kõva, painduv, vetruv, pehme* jne);
- konkreetsest materjalist tuletatud omadused (*paberjas, nahkne, vahajas, raudkõva, klaaslike* jne);
- toitudest, toiduainetest tuletatud omadused (*siiltjas, tainjas, pudrunne, õline, rasvane* jne);
- toidu tekstuuri/struktuuri omadused, mis pole tuletatud konkreetsest toidust (*krõbe, puine, sitke, nätske* jne);
- kangastest tuletatud omadused (*siidine, sametine, villane, takune, puuvillane* jne, aga ka mitte konkreetse kangaliigiga seotud omadused, nagu *pitsiline, võrkjas, sünteetiline* jne);
- pinnasest tuletatud omadused (*sopane, liivane, mudane* jne);
- taimede-loomade omadustest tulenevad adjektiivid (*kähar, karvane, ogaline, okkiline, soomusjas, lüliline, kurruline* jne);
- kehast tulenevad omadused (*tatine, rasune, kondine, higine* jne).

Enim valimi tüvisõnadest kuulusid (pinna)tekstuuri omaduste ja plastiliste omaduste rühma (*pehme, kõva, sile, kare* jt) ja suurim hulk tuletisi (valdavalt *ne-tuletised*) olid materjalist/kangast tuletatud adjektiivid (*siidine, sametine* jt). Enim liitsõnu, nagu tüvisõnugi, võis leida (pinna)tekstuuri omaduste ja plastiliste omaduste rühmast. Rühmad ei välistanud tingimata üksteist, nt ka kangast tuletatud omadus (*siidine, takune* jt) viitab pinnatekstuurile ning omadused *kondine* ja *higine* võivad iseloomustada nii inimesi kui ka loomi. Valimi morfoloogilisel analüüsimisel lähtusin sõnaperede sõnaraamatust (Vare 2012). Adjektiivid, mille struktuuris oli liitmist ja tuletamist kombineeritud (nt *karmikarvaline, siledakarvaline, jämedateraline*), analüüsisin Vare järgi tuletisteks (täpsemalt ühendituletisteks).

Tüvisõnu oli valimis kokku 42 ja tüvisõnade rühma liikmete keskmine korpussagedus oli kõrgem kui tuletiste ja liitsõnade rühma sõnadel. Korpuse põhjal sagedaimad esmase kompimistähendusega tüvisõnad olid *pehme* (korpussagedusega 136 859), *kõva* (127 257), *kuiv* (112 519), *märg* (59 452), *niiske* (39 376), *sile* (39 055) ja *like* (30 980). Tuletiste sagedusloendi eesotsas oli *terav* 71 218 esinemiskorraga. Teiste valimi adjektiivide sagedus jäi nimetatutele alla. Tekib küsimus, kas valimi suurima korpussagedusega sõnad võiksid sobida kompimisvaldkonna põhisõnade kandidaatideks.

Tajusõnade uurija Urmas Sutrop (2002: 39–41) toob põhisõna tunnustena välja, et põhisõna esildub psühholoogiliselt, on keeltes enamasti morfoloogiliselt lihtne omasõna, mis kuulub samasse sõnaklassi kui vastava valdkonna prototüüpsed sõnad ning on grammatiliselt viimastega sarnane. Lisaks tähistab põhisõna põhitasandi objekti, omadust või nähtust ning on tarvitatav kõigis peamistes semantilistes väljades. Kuivõrd korpussagedus võiks peegeldada psühholoogilist esiletulekut, on huvitav küsimus. Temperatuurisõnade uurimisest nähtus, et loetelukatse abil selgitatud

temperatuuri põhisonad (Sutrop 2005) – *külm, soe, kuum, jahe* – langesid täpselt kokku korpuse sagedaimate temperatuuradjektiividega (Tuulik 2020), ent see ei pruugi teiste tajuvadkondade puhul samamoodi olla. Samas julgustab paralleele tõmbama ka eesti assotsiatsioonide ja korpuskollokatsioonide uuring, kus uuritud suhetes tuvastati kokkulangevust. Sarnasusi tõlgendati tuumsete suhete kogumitena, mida aktiivselt kinnistatakse, kui inimesed eesti keeles mõtlevad, räägivad ja kirjutavad. (Vainik jt 2020) Ehk siis ilmselt on ka korpusetekste uurides võimalik mõnevõrra vaadelda sõnade ja sõnaseoste psühholoogilist esildumist.

Valdkonna põhisonade määramisel võiks tuge anda ka tööik, et sagedaimad kompimisadjektiivid olid ühtlasi valimi kõige rohkem liitsõnu andvad sõnad. ÜS-is esines sõnast *pehme* moodustatud liitsõnu 11 (*vattpehme, siidpehme, sulgpehme* jt), adjektiiviga *kõva* esines 12 liitsõna (*teemantkõva, teraskõva, kivikõva* jt), sõnal *kuiv* esines liitsõnu lausa 18 (*tuhkkuiv, purukuiv, krõbekuiv* jt) ning *märg* oli esindatud 14 liitsõnas (*vihmamärg, higimärg, nutumärg* jt). Vaatluse all olid liitsõnad, kus kompimisadjektiiv ise asus järelosise positsioonil. Kas valimi suurima korpussageduse ja produktiivseima liitsõnamoodustusega sõnad võiksidki olla kompimisvaldkonna põhisonad? Et seda kindlalt väita, peaks küsimust eksperimentaalselt uurima, kuid põhisona kandidaatideks sobivad pakutud sõnad tõenäoliselt küll.

Kompimisadjektiivide valimi moodustamisel tuli täpsustada ka adjektiivirühma sõnaliigipiire. Valimis leidub adjektiivi ja adverbipiiril olevaid sõnu (nt *krussis, takkus*), adjektiivi ja verbi piiril olevaid sõnu, põhiliselt *v*-partitsiipe (nt *torkiv, vetruv, kleepuv*) ning adjektiivi ja substantiivina kasutusel olevaid sõnu (nt *karvane*). Adjektiivi sõnaliigiline paindlikkus ja sarnased määratlemise kitsaskohad ilmnevad ka praktilises leksikograafilises töös (Paulsen jt 2020: 188–189). Sõna valimisse kaasmisel lähtusin semantilisest aspektist (kas sõna kohta saab küsida „milline?”) ja süntaktilisest aspektist (kas ja kuivõrd esineb sõna nimisõna laiendina, täiendi positsioonis). Näiteks kollokatsioonides *krussis juuksed, kleepuv põrand* ja *karvane kasukas* tõlgendasin sõnu *krussis, kleepuv* ja *karvane* adjektiividena.

4. Polüseemiamallid

Peatükis tutvustan eesti kompimisadjektiivide korpusanalüüsil selgunud polüseemiamalle. Mall moodustus, kui vähemalt kahe valimi sõna juures esines sarnane tähendusvaheldus. Mallide näitlikustamiseks esitan korpuslauseid ning sõnavisanditest valitud adjektiivi ja substantiivi kollokatsioonid. Sõnatähendust selgitavad definitsioonid (või definitsioonide katked) on võimalusel võetud ühendsõnastikust. Arutlen ka levinumate mallide võimaliku motivatsiooni üle ja kirjeldan nende leksikograafilist esitust ühendsõnastikus. Peatüki lõpus on esitatud polüseemiamallide ülevaatlilik tabel.

4.1. PUUDUTUS–PSÜHH

Kompimisvaldkonna adjektiivide levinuim tähendusülekanne valimis on kombitavalt omaduselt psühholoogilisele omadusele. PUUDUTUS–PSÜHH on kompimisadjektiivide enim esinev polüseemiamall, mis avaldus 43 kompimisadjektiivi tähendusstruktuuris (*jäik, nüri, libe* jt). Polüseemseid adjektiive oli valimis 102, seega esines mall 42%-l sõnadest, mis osutab tugevale seosele kompimisvaldkonna ja tunnete valdkonna vahel.

Semantiline tüüp PSÜHH koondab meeoleolu, iseloomu ja vaimsete võimetega seotud omadusi. Tüübiga PSÜHH saab märgendada näiteks kompimisadjektiivi *pehme* tähendust 'heahtlik, leebe, mitte karm ega range' (*pehme iseloom, pehme mees*), adjektiivide *õline* tähendust 'teeseldult lahke, lipitsev, pugejalik' (*õline naeratus, õline vend*) ja *okkiline* tähendust 'pahur ja tõrges' (*okkiline loomus, okkiline suhtumine*).

Malli PUUDUTUS–PSÜHH leksikograafiline esitus ühendsõnastikus varieerub. Kõige rohkem leidis malli kandvatel kompimisadjektiividel sõnartikli ülesehitust, kus mõlemad mallis kodeeritud tähendused olid eraldi tähendustena esitatud (näide 4). Näidetes on toodud välja ainult malli kandvate tähenduste definitsioonid, uurimisel lisatud semantiline tüüp ja üks kasutusnäide tähenduse kohta.

(4) **libe**

1 (hrl mingi pinna kohta:) sile (ja märg või limane) ning seetõttu selline, millel võib kergesti libiseda või mis on kergesti libisev; (selliste teeolude kohta) [PUUDUTUS] *Libe jää*.

2 klanitud välimuse ja lipitseva olekuga; kaval, osav (oma eesmärkide saavutamisel) [PSÜHH] *Eriliselt libe tüüp ja kehkenpüks*.

Eraldi tähendused võisid omakorda olla esitatud põhitähendustena, nagu eelnevas *libeda* näites (tähistatud järjekorranumbritega 1, 2 jne), või põhitähenduse ja alltähenduse positsioonis (tähistatud järjekorranumbritega 1, 1.1 jne) (näide 5). ÜS-i sõnatähenduste osa autorid (Langemets jt 2010) on välja toonud, et põhitähendusena esitatakse esmajoones kontrastiivset ning alltähendusena komplementaarset polüseemiat – sealjuures põhi- ja alltähenduse puhul saab vähemalt osaliselt sõnas-tada teatavad tähenduse tulenemise reeglid.

(5) **kõva**

1 (materjali, asjade vm kohta:) koostiselt tihe, survele vastupidav, mitte painduv [PUUDUTUS] *Hiina traditsiooni järgi peab voodi olema kõva*.

1.1 (inimese kohta:) iseloomult, käitumiselt järeleandmatu, mingile mõjule mitte-alistuv [PSÜHH] *Ole kõva, ära anna alla!*

Erinev esitus viitab sellele, et kompimisadjektiivi taktiilset tähendust ja psüühikaga seotud tähendust ei taju leksikograaf alati samavõrra lähedase ja tuletatavana. Siiski võib märgata, et kui temperatuuradjektiivide rühmas esines vaheldumine psühholoogilise omadusega kahesuunaliselt (sõnadel, mille esmatähendus väljendas

temperatuuri, oli ka inimpsüühikaga seotud omadust väljendav tähendus, ning sõnadel, mille esmatähendus oli psühholoogiline, esines tähendus, mis iseloomustas temperatuuri), siis kompimisadjektiivide rühmas on korpusagedust arvestades valdav tähenduse liikumine konkreetsest kombitavast omadusest abstraktsema psühholoogilise omaduse poole.

Kolmas leksikograafiline esitusviis oli malli osaliste koondamine ühise tähenduse alla. Kompimis- ja psühholoogilise omaduse esitamist kahe eraldi tähenduse või ühe koondtähendusena võis tõenäoliselt mõjutada ka sõna enda sagedus: sagedasema sõna juures esitati tähendused eraldiseisvana (näide 6), harvema sõna puhul liideti (näide 7). Adjektiivi *kivikõva* sagedus korpuses on 1489, *teraskõva* sagedus vaid 44.

(6) **kivikõva**

1 väga, ülemäära kõva, üldse mitte pehme [PUUDUTUS] *Kivikõva madratsiga voodi.*

1.1 milleski väga kindel, vankumatu [PSÜHH] *Kontrolöril ei jäänud muud üle kui süüda kivikõvaks teha ja trahv välja kirjutada.*

(7) **teraskõva** (hrl materjali või isikuomaduste kohta:) väga kõva, väga tugev, ülimalt vastupidav [PUUDUTUS] *Lapimaa jää on teraskõva.* [PSÜHH] *Tal on teraskõvad närvid.*

Näites 7 on tähenduste täpsem väljendamine jäetud kasutusnäidete hooleks, definitioon sobib iseloomustama nii kombitavat kui ka psüühikaga seotud tähendust. Leksikograafid on maininud, et põhimõtete väljatöötamisel soovitas Asta Õim tähendusi nii vähendada kui ka lihtsustada ning jätta osa alltähendusi ja piltlikud tähendused koguni ainult näidete kanda (Langemets jt 2010: 801).

Korpusanalüüsi tulemuste ja leksikograafilise esituse kõrvutamisel ilmnes ka sõnu, mille puhul ühendsõnastik kompimisadjektiivi psühholoogilist tähendust eraldi esile ei toonud (ei tähenduse ega kasutusnäidete kujul), kuid mis uuritud korpusnäidete põhjal malli siiski kandsid (näide 8). Näidetes on esitatud ÜS-i tähendus ja selle järel korpusnäide, mis iseloomustab sõna psüühikaga seotud tähendust.

(8) **limane** limaga kaetud või lima sisaldav [PUUDUTUS] *Angerja nahk on limane.* [PSÜHH] korpusnäide: *Kaasajal baarides räuskavad mehed on aga küünilised, empaatiatundeta limased tegelased.*

Kuigi on mõistetav, et polüseemiamalli konkreetse parima leksikograafilise esituse valimisel mängivad rolli sõnastiku sihtrühm, sõnasagedus, vastava tähenduse sagedus ja muud tegurid, siis võiks süsteemset esitust igal juhul abistada võimalus koostamise ajal tutvuda potentsiaalsete süstemaatilise polüseemia mallidega. Semantilise tüübi lisamine sõnatähendusele (käändsõnade juures) on ÜS-is juba praegu kohustuslik ja ehk hõlbustaks tööd polüseemsete sõnadega see, kui süsteem pakuks leksikograafile välja konkreetse semantilise tüübiga seotud võimalikke polüseemiamalle.

Süstemaatilist polüseemiat uurides saab aimu mõtlemise muustritest. Malli PUUDUTUS–PSÜHH sage esildumine valimis näitab, et kompimise/puudutuse

kogemusel on tihe seos vaimsete kogemustega. Tähenduse ülekanne võib olla motiveeritud kombitava omaduse füüsilisest loomusest, nt *sitke* kui 'tugev ja painutatav (või venitatav), mitte kergesti purunev' hakkab tähistama ka psühholoogilist omadust 'vaimujõult, iseloomult tugev, raskustele vastupanev, mitte (kergelt) allaandev'. Ka mõistemetafooride teoreetikud George Lakoff ja Mark Johnson (2003 [1980]: 163–164) on leidnud, et abstraktsemate ja keerulisemate nähtuste väljendamiseks kasutatakse võrdkujusid kogemuslikult tuttavamate ja kehapõhisematest valdkondadest. Ja mis võiks olla lähemal kui oma nahk? Seega kehaga/nahaga/suuga vahetult kogetav on ülimalt põhjendatud lähtevaldkond, mille terminites räägitakse abstraktsematest, näiteks psühholoogilistest nähtustest.

Valimis võib täheldada taktiliselt ebameeldiva omaduse (*limane, tatine, nurgeline, okkiline, ogaline, kare*) korrelatsiooni psühholoogiliselt ebameeldiva omadusega, nt *okkiline* kui 'pahur, tõrges' või *ogaline* kui 'terav, salvav'. Enamasti meeldivat kompimiskogemust pakkuv *pehme* on kasutusel positiivsema tähendusega 'heatahtlik, leebe' ja *sile* tähendusega 'hoolitsetud välimusega, peene ja viisaka olemisega', nt *sile välimus, sile noormees*, mis pakub ju esteetilist naudingut. Analüüs lubab järeldada, et sageli seostatakse meeldivat kehalist aistingut positiivsete vaimsete omadustega ja ebameeldivat puudutust vaimselt ebameeldiva kogemuse või omadusega.

Kompimisadjektiivide hulgas leidub aga ka näiteid tähendusvaheldustest, mis ei kinnita omaduse kognitiivse meeldivuse või ebameeldivuse järjepidevust. Mitmed kombitavat omadust väljendavad adjektiivid, millel esineb polüseemiamall PUUDUTUS-PSÜHH, ei ole üheselt liigitatavad positiivse või negatiivse kompimiskogemuse põhjal, nt *reljeefne, õline, tasane, karvane*.

Huvitav juhtum on adjektiiv *terav*, mis puudutuskogemusena seostub pigem valu ja ebamugavusega (sarnaselt sõnadega *okkiline, ogaline*), kuid millel on regulaarsed seosed nii negatiivsete kui ka positiivsete tähendustega. *Terav märkus, terav kriitika* teevad psüühiliselt haiget, *terav maitse ja terav lõhn* mõjuvad meeltele tugevalt (mis võib meeldida või mitte), kuid *teravad kõrvad, teravad silmad* on juba selgelt midagi täpset ja positiivset. Silmade-kõrvade puhul tuleb ilmselt mängu *terava* eesmärgitähendus: kuna *terav* nuga löikab hästi ja on selline, nagu hea nuga olema peab, siis ka silmad ja kõrvad on *teravad*, kui nad oma tööga hästi hakkama saavad.

Lakoff ja Johnson (2003 [1980]) toovad välja, et kognitiivsed nähtused (sealhulgas keele moodustamine ja mõistmine) on seotud erinevate kehaliste, afektiivsete, tajuga seotud motoorsete protsessidega. Sama võib täheldada süstemaatilise polüseemia uurimisel. Eesti metafooriuurija Ene Vainik (2017) tõstab esile, et mõistemetafoorid on loomult süstemaatilised – tegu pole üksiku keelendiga, vaid mitmetes väljendites avalduva mõtlemismustriga. Seega on loomulik, et metafooriuurimine ja süstemaatilise polüseemia analüüs, mis vaatleb tähenduste regulaarset ülekannet, jõuavad sarnaste tulemusteni.

Seost tekstuuri metafooride töötlemise ning kompimisega seotud ajuosa aktiveerumise vahel on kinnitatud ka funktsionaalse magnetresonantstomograafia (fMRI) abil (Lacey jt 2012). Nimelt aktiveerus katseisikutel tekstuuri-selektiivne somatosensorne korteks (ajuosa, mille alaosa reageerivad kindla kehaosa puudutuste korral), kui töödeldi tekstuuri metafoore sisaldavaid lauseid (nt *she had a rough day*).

Sama tähendusega lausete korral, kus tekstuurisõnu ei nimetatud (nt *she had a bad day*), aktiveerumist ei toimunud.

Kuus eksperimenti (Ackerman jt 2010), kus katsealused pidid lahendama kare-daid või siledaid puslesid ja puudutama kõvasid või pehmeid esemeid, näitasid, et tekstuur mõjutab mitteteadlikul moel inimeste muljeid ja otsustusi teiste inimeste ja olukordade suhtes: näiteks tajusid inimesed karedate esemete mõjul sotsiaalseid suhtlusi keerulisemana ja kõvad esemed muutsid inimesed läbirääkimistel jäigemaks. Kompimismeelega tajutu mõjutab seega sotsiaalset kognitiivset taju. Eelnev annab tuge väitmaks, et kompimisadjektiivide süstemaatiline tähenduste vaheldumine PUUDUTUS-PSÜHH, nagu mõistemetafooridki, ammutab ainest kehalisest kogemusest, et väljendada abstraktsemat tunnete ja psüühika valda.

4.2. Tajumallid

Tajumallide peatükis vaatlen polüseemseid adjektiive, kus kompimistähenduse kõrval esineb viitamine mõnele teisele tajuvaldkonnale: kuulmine, maitsmine jt. Lähema vaatluse all on kaks kompimisadjektiividel esinenud süstemaatilise polüseemia malli: PUUDUTUS-HÄÄL ja PUUDUTUS-MAITSE. Mallis PUUDUTUS-HÄÄL vaheldub kombitav omadus häält või heli iseloomustava omadusega. Mall PUUDUTUS-MAITSE näitab kombitavat omadust ja maitset iseloomustavate tähenduste vaheldust. PUUDUTUS-HÄÄL esines valimis 18 sõna juures ja PUUDUTUS-MAITSE 11 sõna tähendusstruktuuris, nii et teistest meeltest on kompimisadjektiividel enim tähendusülekandeid kuulmis- ja maitsemeele valda.

Neljal korral esines valimi sõnadel juba temperatuuritähenduste uurimisel selgunud mall PUUDUTUS-TEMPERATUUR, kus (temperatuuriga seondumatu) puudutusaisting vaheldus temperatuuritähendusega (nt *karm talv* ⇒ *karmi karvaga koer*). Üksikud näited esinesid ka tähendusvaheldustel PUUDUTUS-VÄRVUS (nt *vahajas kiht taimlehtedel* ⇒ *vahajas nägu*) ja PUUDUTUS-LÕHN (nt *terav serv* ⇒ *terava lõhnaga gaas*).

Enamikul PUUDUTUS-HÄÄL malliga sõnadel esines samaaegselt ka mall PUUDUTUS-MAITSE, nt *pehme* (*pehme padi* ⇒ *pehme häälega* ⇒ *pehme maitsega juust*), *metalne* (*metalne korpus* ⇒ *metalne kõla* ⇒ *metalne maitse suus*). Sellegipoolest leidis sõnu, kus kompimistähendusega vaheldus ainult hääletähendus (nt *kõva madrats* ⇒ *kõva kisa*, *karune kasukas* ⇒ *karune mehehää*) või ainult maitsetähendus (nt *torkiv kampsun* ⇒ *ingveri torkiv maitse*). Sõnu, mille tähendusstruktuuris avaldus ainult mall PUUDUTUS-MAITSE, oli valimis vähem kui sõnu, millel esines ainult mall PUUDUTUS-HÄÄL.

Tajumalle moodustavad tähendused on ühendsõnastikus leksikograafiliselt eri viisil esitatud: 1) põhitähenduse ja alltähendus(t)ena (näide 9); 2) ühise koondtähendusena (näide 10); 3) süstemaatilist polüseemiat pole esitatud. Võrreldes malliga PUUDUTUS-PSÜHH puudub tajumallidel esitusviis kahe eraldi põhitähendusena. Süstemaatilise polüseemia esitamata jätmise näideteks sobivad sõnad *siidine* ja *metalne*. *Siidise* juures on välja toodud materjalitähendus ja laiem taktiilne tähendus, ent korpusest leiab kinnitust ka hääle- ja maitsetähendusele. *Metalse* juures on esita-

tud koondtäendus, mis seob värvust ja häält, ent maitset pole esile toodud seletuses ega näitelauses. Korpuses on *metalne maitse* 42 esinemisega sageduselt seitsmes adjektiiviga ja substantiiviga kollokatsoon *metalse* sõnavisandis.

(9) **sametjas**

1 (pinna, koostise või millegi oleku laadi kohta:) pehme ja ühtlane, siledalt siidine, sameti pehmust meenutav [PUUDUTUS] *Parkett kaeti sametja vaipkattega.*

1.1 (hääle, heli kohta:) pehme kõlaga, mahe ja meeldiv [HÄÄL] *Flöödi sametjas kõla.*

1.2 (maitse kohta:) maheda, pehme maitsega [MAITSE] *Sametja maitsega vein.*

(10) **vahajas**

1 värvilt, konsistentsilt vms vaha meenutav [VÄRVUS] [PUUDUTUS] *Laip lebab mustas ülikonnas, vahajad käed risti.*

Nagu ilmnes malli PUUDUTUS–PSÜHH esituse analüüsil, annavad erinevad esitusviisid ja kohatised lüngad süstemaatilise polüseemia näitamisel tunnistust, et ka headel professionaalidel on keeruline hoomata infotihedat korpuspilti ja koostamisel võiks olla abi süstemaatilise polüseemia mallidest.

Kõige tihedam seos ilmnes kompimisadjektiivide tajumallides taktilsete tähenduste ja häälega seotud tähenduste vahel. Taktilsete väljenduste kasutamist hääle kirjeldamiseks on märganud ja analüüsinud ka metafooriuurijad, näiteks Pavlo Shopin (2017) doktoritöös, mis käsitleb Herta Mülleri loomingut. Teisalt võivad hääletähendused olla valimis maitsetähendustest paremini esindatud seetõttu, et kuulmise kui Vibergi hierarhia põhjal maitsmisest kõrgema meele väljendamiseks on keeles rohkem väljendusvahendeid.

Kompimisadjektiividel oli korpuses maitsesõnadena rohkem kasutust ja täpsemaid tähendusi erialasõnavaras, alkohoolsete jookide kirjeldamisel. Viskimaitsete liigitusel on *õliste* maitsenüansside hulka arvatud mesi, nahk, tubakas, higi ja plastik (Tiivel 2007). Veinimaailmas on väga levinud maitseomadus *kuiv*, aga maitsetähenduste kasutusnäiteid võib korpusest leida ka adjektiividega *metalne*, *nahkne*, *siidine*, *mullane* jt.

Taas kord võis mallides täheldada meeldiva puudutusaistingu vaheldumist meeldiva häälega, nt *siidine*, *sametine*, *pehme hää*, ning ebameeldivama puudutuskogemuse vaheldumist ebameeldivama kuulmiskogemusega, nt *kare*, *kalk*, *kriipiv hää*. Veidi vähem, aga sellegipoolest esines samalaadi kogemuslikku alust ka puudutuse ja maitsetähenduse vahel: *sametine puudutus* on ju käele mõnus ning *sametine*, *sametjas*, *sametpehme maitse* positiivne hinnang maitsele.

4.3. Tulemuste kokkuvõte

Kõik uurimuses tuvastatud polüseemiamallid on kokku võetud tabelis 1. Lahtris „Sõnu valimis” esitatud arv näitab, kui mitmel valimi sõnal esines see polüseemiamall. Esimesena on välja toodud valimi sagedaseim mall, teisena tajumallid ning

seejärel muud analüüsis selgunud süstemaatilise polüseemia mallid. Igale mallile on lisatud kirjeldus ja malli iseloomustavad näited valimist.

Tabel 1. Kompimisadjektiivide polüseemiamallid.

Polüseemiamall	Sõnu valimis*	Näited	Malli kirjeldus
PUUDUTUS-PSÜHH	43	<i>pehme, okkiline, libe, kuiv, nüri, jäik</i>	Kompimistähendus ⇒ meeleolu, suhtumist või iseloomu väljendav tähendus, nt <i>okkiline roos / okkiline iseloom</i>
PUUDUTUS-HÄÄL	18	<i>kõva, kare, sametine, karune</i>	Kompimistähendus ⇒ heli, häält iseloomustav tähendus, nt <i>sametine nahk / sametine hääl</i>
PUUDUTUS-MAITSE	11	<i>terav, õline, sametpehme, ümar</i>	Kompimistähendus ⇒ maitset iseloomustav tähendus, nt <i>teravad nurgad / terav karri</i>
PUUDUTUS-VÄRVUS	3	<i>vahane, metalne</i>	Kompimistähendus ⇒ värvust või valgust iseloomustav tähendus, nt <i>metalne pind / metalne läige</i>
PUUDUTUS-LÕHN	4	<i>terav, õline, mullane</i>	Kompimistähendus ⇒ lõhna iseloomustav tähendus, <i>terav nuga / terava lõhnaga gaas</i>
PUUDUTUS-TEMPERATUUR	4	<i>karm, pehme</i>	Kompimistähendus ⇒ temperatuuritähendus, <i>pehme voodi / pehme suveõhtu</i>
MATERJAL/AINE (A)-PUUDUTUS	11	<i>siidine, sametine, takune</i>	Teatud materjalist või ainekombinatsioonist väljendav tähendus esineb koos tähendusega, mis tähistab selle materjali puudutamisel tekkivat puuteaistingut ja on omakorda kantav ka muust materjalist objektidele, nt <i>sametine ülikond / sametine nahk</i>
PUUDUTUS-MATERJAL/AINE (S)	4	<i>villane, puuvillane, linane</i>	Teatud materjaliga seotud kompimistähendus esineb koos substantiivse tähendusega, mis tähistab sellest materjalist eset, nt <i>villased sokid / kannan villast</i>
PUUDUTUS-NÄHTUS_LOODUS (A)	10	<i>kuiv, niiske, märg, tatine, lumine, ligane</i>	Kompimistähendus ⇒ ilma, loodusnähtust iseloomustav adjektiivne tähendus, nt <i>tatine taskurätik / tatine talv</i>
PUUDUTUS-NÄHTUS_LOODUS (S)	4	<i>kuiv, märg</i>	Kompimistähendus ⇒ ilma, loodusnähtust iseloomustav substantiivne tähendus, nt <i>märg pesu / mantel peab märga</i>
PUUDUTUS-IN/LOOM_OMADUS (S)	6	<i>karvane, sileda-karvaline</i>	Kompimistähendus ⇒ sama omadust kandvat inimest või looma tähistav substantiivne tähendus, nt <i>karvane elukas / karvaste pidu</i>
PUUDUTUS-MÕÕDE	4	<i>rasvane, paks</i>	Kompimistähendus ⇒ ruumilist omadust tähistav tähendus, nt <i>paks puder / paksud seinad</i>
PUUDUTUS-KOGUS	3	<i>kõva, paks, tihe</i>	Kompimistähendus ⇒ hulगतähendus, nt <i>kõva iste / kõva rahasumma</i>

* Tegu on orienteeriva arvuga, kuna kompimissõnade rühma võib eri moel piiritleda ja tulemus sõltub ka korpuse (versiooni) suurusel.

5. Kokkuvõte ja järeldused

Uurimus annab ülevaate sellest, kui rikkalikult on kompimisvaldkond eesti keeles adjektiividega kaetud, ning toob korpuspõhise analüüsi tulemusena välja eesti kompimisadjektiivide süstemaatilise polüseemia mallid. Artikkel analüüsis ka polüseemiamallide leksikograafilist esitust. Nii süstemaatilise polüseemia mallide selgitamise kui ka leksikograafilise esituse analüüsi rakenduslik siht on hõlbustada sõnastikutööd ning aidata kaasa adjektiivi semantika täpsemale ja süsteemsemale esitusele leksikograafias.

EKI ühendsõnastikust (ÜS) ja eesti keele ühendkorpusest (ÜK 2019) kogutud kompimisadjektiivide rühma kuulus 265 sõna, millest polüseemseid sõnu oli 102. Valimit uurides võis täheldada erinevaid maailmaga suhestumise taktiilseid dimensioone. Põhituumiku moodustasid (pinna)tekstuuri omadused ja plastilised omadused (*pehme, kõva, sile, kare* jt). Nendesse rühmadesse kuulus enamik valimi tüvisõnadest. Kompimisadjektiivide seast võis leida veel konkreetsest materjalist tuletatud omadusi (*paberjas, nahkne*), toitudest ja toiduainetest tuletatud omadusi (*sültjas, pudrunen*), kangastest tuletatud omadusi (*siidine, sametine*), pinnasest tuletatud omadusi (*sopane, liivane*), taimede-loomade omadustest tulenevaid adjektiive (*soomusjas, okkaline*) ja inimkehast lähtuvaid omadusi (*tatine, rasune*). Valim annab aimu, millega kompimistasandil kõige sagedamini kokku puututakse ja kust puudutuse kirjelduseks inspiratsiooni ammutatakse.

Kompimisadjektiivide valimi sagedaimad esmase kompimistähendusega sõnad korpuses on *pehme, kõva, kuiv, terav, märg, niiske, sile* ja *libe*. Kõik peale *terava* on tüvisõnad. Valdkonna põhilisemate sõnade staatusele viitas peale korpusageduse ka tõik, et samad sõnad moodustasid ühendsõnastiku põhjal enim liitsõnu. Sutrop (2002) toob põhisõna tunnustena muu hulgas välja, et põhisõna esildub psühholoogiliselt ja on keeltes enamasti morfoloogiliselt lihtne omasõna. Ilmselt võib ka korpusagedus mõnevõrra peegeldada psühholoogilist esiletulekut.

Kompimisadjektiivide analüüsis ilmnes 13 süstemaatilise polüseemia malli. Levinuim tähendusülekanne valimis on kombitavalt omaduselt psühholoogilisele omadusele ehk polüseemiamall PUUDUTUS-PSÜHH. Mall avaldus 42%-l polüseemsetest kompimisadjektiividest (*jäik, nüri, tatine, libe, kivikõva* jt), niisiis osutab süstemaatilise polüseemia uurimine tugevale seosele kompimisvaldkonna ja tunnete valdkonna vahel. Mõistemetafooride teoreetikud Lakoff ja Johnson (2003 [1980]) on leidnud, et abstraktsemate ja keerulisemate nähtuste väljendamiseks kasutatakse võrdkujusid kogemuslikult tuttavatest ja kehapõhisematest valdkondadest. Seega on keha, naha või suuga vahetult kogetav ülimalt sobilik lähtevaldkond, mille mõistetes räägitakse abstraktsematest nähtustest, nagu psühholoogilised nähtused.

Valimis ilmnes taktiilselt ebaseeldiva omaduse (*limane, tatine, okkaline, ogaline, kare*) seos psühholoogiliselt ebaseeldiva omadusega, nt *okkaline* kui 'pahur, tõrges' või *ogaline* kui 'terav, salvav'. Meeldivat kompimiskogemust pakkuvad sõnad, nt *pehme*, on kasutusel ka positiivsema psühholoogilise tähendusega 'heatahtlik, leebe'. Analüüs lubab järeldada, et sageli seostatakse meeldivat kehalist aistingut positiiv-

sete vaimsete omadustega ja ebameeldivat puudutust vaimselt ebameeldiva kogemuse või omadusega.

Malle, mis sisaldavad tähendusülekannet kompimisvaldkonna ja muu tajualdkonna vahel, esines valimis viis: PUUDUTUS–HÄÄL, PUUDUTUS–MAITSE, PUUDUTUS–VÄRVUS, PUUDUTUS–LÕHN ja PUUDUTUS–TEMPERatuur. Sagedaim taju-mall PUUDUTUS–HÄÄL esines valimis 18 sõna juures ja sageduselt teine PUUDUTUS–MAITSE 11 sõna tähendusstruktuuris. Mallides võis taas täheldada tähendusülekannet meeldiva puudutusaistingu ja meeldiva hääle vahel, nt *siidine*, *pehme hääl*, ning ebameeldivama puudutuskogemuse ülekannet ebameeldivale kuulmiskogemusele, nt *kare*, *kalk hääl*. Veidi vähem, aga sellegipoolest avaldus samalaadi kogemuslik alus ka puudutuse ja maitsetähenduse vahel (*sametine puudutus* ⇒ *sametine maitse*). Süstemaatilise polüseemia uurimine toetab metafooriuurimisi ja neurouringuid, näidates tugevat sidet kompimismeele ja kuulmismeele vahel ning ka kompimismeele ja maitsemeele vahel.

Mallide leksikograafiline esitus ÜS-is vaheldus. Mall võis olla esitatud: 1) kahe eraldi põhitähendusena; 2) põhitähenduse ja alltähendus(t)ena; 3) ühise koondtähendusena; 4) süstemaatilist polüseemiat polnud esitatud. Hindasin esitamata jätmiseks olukorda, kus tähendus sõnastikust puudus, ent korpuses arvestatava sagedusega esildus, nt sõna *metalne* maitsetähendus, mis korpuses esines 42 korral kollokatsioonina *metalne maitse*. On mõistetav, et polüseemiamalli konkreetse parima leksikograafilise esituse valimisel mängivad rolli paljud tegurid (sõnastiku sihtrühm, sõnasagedus, vastava tähenduse sagedus), kuid süsteemsemat esitust võiks igal juhul abistada süstemaatilise polüseemia mallide tundmine. Semantilisi tüüpe leksikograafid sõnatähendusele juba lisavad ja ehk hõlbustaks tööd polüseemsete sõnadega see, kui süsteem pakuks koostamisel välja võimaluse tutvuda polüseemiamallidega, mis on seotud kindla semantilise tüübiga.

Uurimust on toetanud Eesti Teadusagentuuri projekt „Uue aja sõnastik: grammatika ja keelepädevuse kirjeldamine integreeritud multifunktsionaalses leksikograafilises res-sursis“ (PRG1978).

VEEBIVARAD

ÜK 2019 = Kristina Koppel, Jelena Kallas (koost). Eesti keele ühendkorpus 2019. <https://doi.org/10.15155/3-00-0000-0000-0000-08565L>

ÜS = EKI ühendsõnastik 2021. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2021. <https://sonaveeb.ee>

KIRJANDUS

Ackerman, Joshua; Nocera, Christopher; Bargh, John 2010. Incidental Haptic Sensations Influence Social Judgments and Decisions. – Science, kd 328, nr 5986, lk 1712–1715. <https://doi.org/10.1126/science.1189993>

Alonso, Héctor Martínez; Pedersen, Bolette Sandford; Bel, Núria 2013. Annotation of regular polysemy and underspecification. – Proceedings of the 51st Annual Meeting of the

- Association for Computational Linguistics, August 4–9, Sofia. Kd 2: Short Papers. Toim Hinrich Schuetze, Pascale Fung, Massimo Poesio. Sofia: Association for Computational Linguistics, lk 725–730.
- Apresjan, Jurij 1974.** Regular polysemy. – *Linguistics*, kd 12, nr 142, lk 5–32. <https://doi.org/10.1515/ling.1974.12.142.5>
- Bhat, D. N. S. 1994.** The Adjectival Category: Criteria for Differentiation and Identification. (Studies in Language Companion Series 24.) Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slcs.24>
- Everson, Stephen 1997.** Aristotle on Perception. Oxford: Clarendon Press.
- Goldreich, Daniel; Kanics, Ingrid 2003.** Tactile acuity is enhanced in blindness. – *The Journal of Neuroscience*, kd 23, nr 8, lk 3439–3445. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.23-08-03439.2003>
- Harris, Zellig 1954.** Distributional structure. – *Word*, kd 10, nr 2–3, lk 146–162. <https://doi.org/10.1080/00437956.1954.11659520>
- Hendry, Stewart H.; Hsiao, Steven S.; Brown, Christian M. 2003.** Fundamentals of sensory systems. – *Fundamental Neuroscience*. 2. tr. Toim Larry Squire, Floyd E. Bloom, Susan McConnell, James L. Roberts, Nicholas Spitzer, Michael Zigmond. Amsterdam: Academic Press, lk 577–590.
- Heylen, Kris; Wielfaert, Thomas; Speelman, Dirk; Geeraerts, Dirk 2015.** Monitoring polysemy: Word space models as a tool for large-scale lexical semantic analysis. – *Lingua*, kd 157, lk 153–172. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2014.12.001>
- Hilpert, Martin; Saavedra, David Correia 2020.** Using token-based semantic vector spaces for corpus-linguistic analyses: From practical applications to tests of theoretical claims. – *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, kd 16, nr 2, lk 393–424.
- Janson, Liina 2021.** Eesti viipekeele maitsenimetused. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Kallas, Jelena; Tuulik, Maria 2011.** Eesti keele põhisõnavara sõnastik: ajalooline kontekst ja koostamispõhimõtted. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*, nr 7, lk 59–75. <https://doi.org/10.5128/ERYa7.04>
- Kallas, Jelena; Tuulik, Maria; Jürviste, Madis 2012.** Leksikograafilise tarkvara Sketch Engine eesti keele moodul. – *ESUKA-JEFUL*, kd 3, nr 2, lk 57–77. <https://doi.org/10.12697/jeful.2012.3.2.03>
- Kallas, Jelena 2013.** Eesti keele sisusõnade süntagmaatilised suhted korpus- ja õppeleksikograafias. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 32.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Kilgarriff, Adam; Kovář, Vojtěch; Krek, Simon; Srdanovič, Irena; Tiberius, Carole 2010.** A quantitative evaluation of word sketches. – *Proceedings of the XIV EURALEX International Congress*. Toim Anne Dykstra, Tanneke Schoonheim. Ljouwert: Fryske Akademy, lk 372–379.
- Kilgarriff, Adam; Baisa, Vit; Bušta, Jan; Jakubíček, Miloš; Kovář, Vojtěch; Michelfeit, Jan; Rychlý, Pavel; Suchomel, Vit 2014.** The Sketch Engine: Ten years on. – *Lexicography*, kd 1, nr 1, lk 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>
- Lacey, Simon; Randall, Stilla; Sathian, Krish 2012.** Metaphorically feeling: Comprehending textural metaphors activates somatosensory cortex. – *Brain and Language*, kd 120, nr 3, lk 416–421. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2011.12.016>

- Lakoff, George; Johnson, Mark 2003 [1980].** *Metaphors We Live By*. London: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226470993.001.0001>
- Langacker, Ronald 1987.** *Foundations of Cognitive Grammar. Kd 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langemets, Margit 2010.** Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus keelevaras. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Langemets, Margit; Tiits, Mai; Valdre, Tiia; Voll, Piret 2010.** *In spe: ühekõiteline eesti keele sõnaraamat*. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 793–810.
- Laur, Sven; Orasmaa, Siim; Särg, Dage; Tammo, Paul 2020.** EstNLTK 1.6: Remastered Estonian NLP Pipeline. – Proceedings of the XII Language Resources and Evaluation Conference. Marseille: European Language Resources Association, lk 7152–7160.
- Majid, Asifa; Roberts, Seán G.; Cilissen, Ludy; Emmorey, Karen; Nicodemus, Brenda; O'Grady, Lucinda; Woll, Bencie; LeLan, Barbara; de Sousa, Hilário; Cansler, Brian L.; Shayan, Shakila; de Vos, Connie; Senft, Gunter; Enfield, N. J.; Razak, Rogayah A.; Fedden, Sebastian; Tufvesson, Sylvia; Dingemanse, Mark; Ozturk, Ozge; Brown, Penelope; Hill, Clair; Le Guen, Olivier; Hirtzel, Vincent; van Gijn, Rik; Sicoli, Mark A.; Levinson, Stephen C. 2018.** Differential coding of perception in the world's languages. – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, kd 115, nr 45, lk 11369–11376. <https://doi.org/10.1073/pnas.1720419115>
- Martelli, Federico; Navigli, Roberto; Spadoni, Paolo; Stilo, Giovanni; Velardi, Paola 2019.** Lexical analytics for NLP: Sense clustering. https://elex.is/wp-content/uploads/2019/08/ELEXIS_D3_1_Lexical_semantic_analytics_for_NLP_sense_clustering_Final.pdf
- Ong, Walter 1982.** *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London–New York: Routledge.
- Paulsen, Geda; Vainik, Ene; Tuulik, Maria 2020.** Sõnaliik leksikograafi tööalal: sõnaliikide roll tänapäeva leksikograafias. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 16, lk 177–202. <https://doi.org/10.5128/ERYa16.11>
- Proos, Mariann 2020.** Feeling your neighbour: An experimental approach to the polysemy of *tundma* 'to feel' in Estonian. – Language and Cognition, kd 12, nr 2, lk 282–309. <https://doi.org/10.1017/langcog.2019.44>
- Shopin, Pavlo 2017.** *From Injury to Silence: Metaphors for Language in the Work of Herta Müller*. Doctoral thesis. University of Cambridge. <https://doi.org/10.17863/CAM.13425>
- Stevens, Joseph C.; Alvarez-Reeves, Marty; Dipietro, Loretta; Mack, Gary W.; Green, Barry G. 2003.** Decline of tactile acuity in aging: A study of body site, blood flow, and lifetime habits of smoking and physical activity. – Somatosensory & Motor Research, kd 20, nr 3–4, lk 271–279. <https://doi.org/10.1080/08990220310001622997>
- Sutrop, Urmas 1998.** Eesti keele maitsenimetustest. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 446–458.
- Sutrop, Urmas 2001.** Lõhnad meie keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 5–12.
- Sutrop, Urmas 2002.** *The Vocabulary of Sense Perception in Estonian: Structure and History*. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia 8.) Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Sutrop, Urmas 2005.** Temperatuurisõnad ja -skaalad. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 50 (2004). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 111–128.
- Sünd, Sigrid 2020.** Eesti lõhnasõnad empiirilise uurimuse ja e-poodide tootekirjelduste näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

- Zurbuchen, Karin 2017.** Eesti ja saksa värvi- ja lõhnasõnade võrdlev analüüs empiirilise uurimuse varal. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Tavast, Arvi; Langemets, Margit; Kallas, Jelena; Koppel, Kristina 2018.** Unified data modelling for presenting lexical data: The case of EKILEX. – Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts. Ljubljana, 17–21 July. Toim Jaka Čibej, Vojko Gorjanc, Iztok Kosem, Simon Krek. Ljubljana: European Association for Lexicography, lk 749–761.
- Tavast, Arvi; Koppel, Kristina; Langemets, Margit; Kallas, Jelena 2020.** Towards the super-dictionary: Layers, tools and unidirectional meaning relations. – Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion. Kd 1. Toim Zoe Gavriilidou, Maria Mitsiaki, Asimakis Fliatouras. Alexandroupolis: European Association for Lexicography, lk 215–223.
- Tiivel, Toomas 2007.** Viskimaailma teejuht. Tartu: Hermes House.
- Tuulik, Maria 2014.** Adjektiivide polüseemia korpuses ja sõnaraamatus. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 10, lk 307–317. <https://doi.org/10.5128/ERYa10.19>
- Tuulik, Maria 2020.** Eesti temperatuurijadjektiivide polüseemiamallid. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 16, lk 223–240. <https://doi.org/10.5128/ERYa16.13>
- Tuulik, Maria 2022.** Adjektiivide süstemaatiline polüseemia eesti keeles tajudadjektiivide näitel. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 45.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tuulik, Maria; Langemets, Margit 2016.** Systematic polysemy of Estonian colour adjectives. – Proceedings of the XVII EURALEX International Congress: Lexicography and Linguistic Diversity, 6–10 September. Toim Tinatin Margalitadze, George Meladze. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi University Press, lk 702–708.
- Uusküla, Mari 2008.** Basic Colour Terms in Finno-Ugric and Slavonic Languages: Myths and Facts. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 9.) Tartu: Tartu University Press.
- Uusküla, Mari; Sutrop, Urmas 2011.** Värvinimede raamat. (Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast 5.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Vainik, Ene 2017.** Tunnetest, piltlikult. – Mäetagused, nr 69, lk 9–38. <https://doi.org/10.7592/MT2017.69.vainik>
- Vainik, Ene; Tuulik, Maria; Koppel, Kristina 2020.** Comparison of collocations and word associations in Estonian from the perspective of parts of speech. – Slovenščina 2.0, kd 8, nr 2, lk 139–167. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2020.2.139-167>
- Vare, Silvi 2012.** Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. Kd I–II. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Viberg, Åke 1983.** The verbs of perception: A typological study. – Explanations for Language Universals. Toim Brian Butterworth, Bernard Comrie, Östen Dahl. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 123–162.
- Vignemont, Frederique de; Massin, Olivier 2015.** Touch. – Oxford Handbook of Philosophy of Perception. Toim Mohan Matthen. Oxford: Oxford University Press, lk 294–313.
- Welg, Clark 1959.** The Antecedents of Man. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Maria Tuulik (sünd 1985), PhD, Eesti Keele Instituudi leksikograaf (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), maria.tuulik@eki.ee

Systematic polysemy patterns of Estonian tactile adjectives

Keywords: semantic types, polysemy, lexicography, lexicology, perception adjectives, corpus linguistics, Estonian

The article aims to identify the patterns of systematic polysemy for Estonian tactile adjectives using semantic types and corpus data. It also discusses the presentation of semantic patterns in a dictionary. This will help to provide a theoretical basis for lexicographers and to align the presentation of adjective polysemy in dictionaries. The dataset for the study consists of 265 tactile adjectives.

The corpus manager and text analysis software Sketch Engine (Kilgarriff et al. 2004, 2014) is used for corpus context analysis. The program allows to observe the collocations of a word based on various statistics, to generate word sketches, and to study words used in similar contexts by means of the thesaurus function. To find the patterns, semantic types are assigned to meanings and similarities are searched between meaning shifts. For tagging the adjective meanings, the semantic types developed to describe Estonian (polysemous) adjectives (Tuulik 2014; Tuulik, Langemets 2016) are used, and for noun meanings, the semantic types of the Estonian noun developed by Margit Langemets (2010) are used. The research method used for analyzing polysemy in the article is of a practical nature and has grown out of real-life lexicographical work.

A total of 13 polysemy patterns emerged in the tactile adjective group. The most common shift was from tactile characteristics to psychological characteristics (in the sense structure of 43 words). Shifts could be observed from pleasant tactile sensations to positive mental characteristics (e.g. *pehme padi* 'soft pillow', *pehme loomuga* 'soft-natured') and from unpleasant touch experience to mentally unpleasant experience (*okkiline roos* 'thorny rose', *okkiline iseloom* 'thorny character'). The study of systematic polysemy points to a strong link between the domains of tactile touch and feelings.

The lexicographic presentation of polysemous patterns varied. The pattern was represented as: 1) two distinct primary meanings; 2) primary meaning and submeaning(s); 3) a common aggregate meaning; 4) systematic polysemy that appeared in the corpus but was not presented. The analysis showed that lexicographers may perceive and present one and the same pattern in different ways; therefore, familiarity with polysemy patterns associated with the respective semantic type could contribute to a more systematic presentation.

Maria Tuulik (b. 1985), PhD, Institute of the Estonian Language, Lexicographer (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), maria.tuulik@eki.ee